

JAROSLAV MED

ČEŠTÍ KATOLIČTÍ INTELEKTUÁLOVÉ A DRUHÁ REPUBLIKA

Klíčová slova: Katolicismus, literární život, kulturní atmosféra.

Keywords: Catholicism, literary life, Cultural Environment.

Czech Catholic Intellectuals and the Second Republic

Abstract

The study deals with the malaise threatening democracy in Europe and its projection into the Czech intellectual milieu. It focuses on the First Republic, its ideas based mainly on Masaryk's and Čapek's pragmatism and humanism in contrast to the rejected Catholicism represented by Jaroslav Durych, Jan Zahradníček, Josef Florian, Jakub Deml and others. The Munich dictate meant a tragic change in the situation and different interpretations of this historical event occurred. The Catholics interpreted that as a "God's Punishment". This may be the reason why Catholic authors were blamed for their sympathies for Fascism due to their attitude to Antisemitism. This study stresses the ambivalent attitude of Catholic authors to Antisemitism which is usually misunderstood. Just one of them, Jakub Deml, showed the primitive Antisemitism based on racial intolerance. These attitudes were used later on by Communist propaganda to condemn Catholic authors.

Uvažovat dnes, sedmdesát let po mnichovské dohodě, o postavení českých katolických intelektuálů, to znamená především katolicky orientovaných spisovatelů a publicistů, o tzv. Druhé republice, není možné bez přihlídnutí k předchozímu československému vývoji. Bez poznání a pochopení tohoto předchozího historického a kulturního kontextu bychom mohli vnímat mnohá gesta a činy katolíků za Druhé republiky jako zcela absurdní a nepochopitelné. Pouhopouhý pohled na krátké období Druhé republiky nemůže vysvětlit mnohé z toho, čím se tito intelektuálové prezentovali; to bylo často v minulosti a částečně i v současnosti hodnoceno, zejména komunistickými historiky, jako počínání fašistické a kolaborantské. Bereme-li a vnímáme-li pomnichovské období jako období obrovského politického, kulturního i duchovního šoku, kdy byla doba doslova vymknuta z kloubů a kdy mnohé bylo artikulováno zoufalstvím, jež je pro nás skoro nepředstavitelné. Zároveň však mnohé z toho, co nemělo být vyřčeno, svým způsobem

odhalovalo problematiku předchozího dvacetiletí, v němž byly kořeny mnoha pomnichovských postojů a výroků. Domnívám se, že bez hlubšího pohledu na předchozí dvacetiletí první republiky (1918–1938), kdy se vytvářela podoba novodobé československé státnosti, nemůžeme dost dobře pochopit mnohé z toho, co charakterizovalo katolické kulturní a filozofické myšlení Druhé republiky.

Československá republika byla bezesporu plnohodnotným demokratickým státem se všemi atributy, které k demokratickému státu přísluší. Nebyla ovšem budována na principu smluvní demokracie jako stát národnostní, nýbrž jako stát národní, což byl jeden z kořenů budoucích problémů. Uvažujeme-li v této souvislosti o minoritách, mám na mysli Slováky a Němce, které byly v jistém smyslu hnány do opozičnosti, měli bychom k těmto opozičním minoritám přiřadit v jistém smyslu i katolíky, protože jistá nechuť ke katolictví byla velmi silným pocitem v prvorepublikovém kontextu. Projevovala se nejen v prvopočátcích republiky – Mariánský sloup, vznik církve československé –, ale v podstatě přetrvávala, díky Masarykově eschatologické koncepci první světové války, která pro něho byla střetnutím teokracie s demokracií. A teokracii Masarykovi zosobňovala především katolická církev. Jeho často citované heslo „Tábor je náš program“ mělo odkazovat především na tradici reformační, tedy husitskou a českobratrskou. Právě v těchto tradicích měla být ukotvena nová československá státnost; z této tradice také vyrůstal Masarykův pojem humanity, v níž byla upřednostňována láska k bližnímu před láskou k Bohu. V celém svém díle Masaryk promýšlel náboženskou otázku a nikterak se netajil svým velice kritickým a rezervovaným postojem ke katolictví, a protože byl TGM neotřesitelnou autoritou první republiky, je zcela zřetelně viditelné z jakých zdrojů vyrůstal onen obecně kritický vztah ke katolicismu. Typický liberál F. Peroutka v řadě článků posuzuje katolictví s jistým blahosklonným pohledem jako něco zcela anachronického, co je předurčeno k brzkému zániku. Náboženský prožitek je také zvláštním způsobem artikulován v díle K. Čapka a za typický prvorepublikový postoj ke katolictví můžeme ocitovat výrok E. Ráda: „Jediný jest čestný a úspěšný boj proti katolictví: poznávati jeho základní vady, jeho nemodernost a nepotřebnost – hledati náboženství jiné, vyšší... Místo papeže a biskupů máme stát, místo kněží lékaře, místo klášterů školy.“

Je jisté, že v prvním desetiletí ČSR měly v kulturně politickém kontextu výraznou převahu tendence liberální – zosobňované duchem *Lidových novin* a později i Peroutkovy *Přítomnosti* – a halasně vystupování levicové avantgardy, pro niž byl synonymem modernosti sovětský komunismus. Tím větším překvapením pro československou veřejnost byl fakt, když se koncem dvacátých let objevila v českém kulturním kontextu výrazná skupina mladých katolických spisovatelů a publicistů, kteří chtěli rehabilitovat katolicismus jako nosný princip kulturní a společenský. Zde bychom neměli přehlédnout iniciační roli J. Floriana. V čele této skupiny byl generačně nejstarší a již uznávaný spisovatel J. Durych, který právě v druhé polovině dvacátých let založil časopis *Rozmach*, první revui obrozeného a bojovného katolicismu. Brzy se k němu připojila řada spisovatelů a publicistů nastupující generace, kteří předložili české kulturní veřejnosti velmi

ambiciózní a integrální projekt na změnu kulturního vědomí a na proměnu soudobého češství. Opírajíce se o tisíciletou katolickou tradici, nabízeli české kulturní veřejnosti opravdu ucelený projekt řešící jak problémy nacionální, tak sociální a nabízející nové československé státnosti metafyzický smysl. Svůj projekt nabízeli s neutuchající bojovností a evangelizačním zápalem.

V průběhu 30. let, také díky celosvětové hospodářské krizi, vstupovali katoličtí intelektuálové do četných bojovných zápasů a polemik (K. Čapek – J. Duchych, A. Fuchs – F. Peroutka), v nichž zdůrazňovali hodnotu křesťanské zvěsti pro stabilitu společnosti i pro společenský řád. V rámci celoevropsky prožívané krize demokracie, vyprovokované krizí hospodářskou, vystupovali katolíci ostře proti liberální demokracii, odsuzovali její stranický partikularismus (sami byli ostře protiklerikální, viz jejich vztah k ČSL), přízemní materialismus a netečnost k sociální otázce, připomínající slabé a trpící. V mnoha aspektech měli při řešení sociální otázky blízko ke komunistům (viz J. Durych v anketě *Přítomnosti*, jeho úvahy o tom, že komunismus je perverzní imitací křesťanských zásad), i když východisko nacházeli především v sociálním učení církve. J. Durych neustále zdůrazňoval křesťanský aspekt chudoby a zcela nesystémově navrhoval, že by stát měl výrazněji vstupovat do sociální problematiky, že by měl být něco jako otec, který nenechá své děti hladovět.

V souvislosti se sociální otázkou byli všichni katoličtí publicisté přesvědčeni o faktu, že moderní liberální společnost stojí v opozici vůči křesťanské spiritualitě. Liberalismus podle jejich soudu nadřazuje lidskou vůli Boží vůli, to ve svém důsledku znamená disharmonii mezi přirozeným právem, pozitivním právem a právem Božím. Zároveň liberalismus redukuje kulturu na spotřebu, politiku na stranicí a expanzí tržně peněžních vztahů do všech sociálně kulturních sfér prohlubuje materialismus, ideového garanta všech komunistických experimentů. Obava katolických intelektuálů z liberalismu pramenila také z obavy o relativizaci pravdy, která proměňuje pravdu v pouhé mínění. Církve byla pro katolíky jedinou zprostředkovatelkou pravdy, zatímco v liberalismu je vše záležitostí pragmatické volby, nelze tedy než liberální demokracii negovat jako nositelku chaosu a antiharmonického diskurzu.

Radikalismus katolíků se projevoval nejen v sociální otázce (nejdále došel R. I. Malý v obhajobě korporativismu), byl v podstatě základním zorným úhlem, pod nímž katolíci hleděli na soudobou realitu: odsuzovali jak komunismus (J. Durych: „Komunismus u nás jest pro syny kapitalistů a měšťáků [...] jest to jen takový záchod buržoazie“), tak novopohanství nacistů i metafyzickou nezakotvenost masarykovské humanity. Liberální relativismus, čapkovský pragmatismus a levicový internacionalismus – to byly podle katolíků cesty do pekla, kam byl národ veden politickou reprezentací. Čím více stoupalo v druhé polovině 30. let ohrožení ČSR hitlerovským Německem, tím větší byla bojovnost katolíků – pod patronací sv. Václava nemůže být český národ poražen, svatováclavský meč je základním principem československé brannosti – a tak se katolicismus stále více nacionalizoval, aby vytvářel zcela osobitý a specifický amalgám opravdového češství, které ovšem nemohlo být většinou národa pochopeno.

V tragických zářijových dnech 1938 byli katoličtí intelektuálové vyhraněnými zastánci bojového odporu vůči Hitlerovi a neustále zdůrazňovali princip oběti, kterou musí národ přinést ve jménu vítězství pod korouhví svatováclavskou. Tato jejich víra ve vítězství jako by jim zcela zatemňovala pohled na soudobou mezinárodně politickou realitu, jako by nevnímali onen prostor zrady, který obepínal republiku, proto vystupovali často tak příkře a nekriticky vůči politickému realismu takového Čapka nebo Peroutky a šmahem obviňovali československou politickou reprezentaci ze zbabělosti a kapitulantství.

Mnichovský diktát znamenal pro celou tehdejší společnost nepředstavitelný šok. Všechny dosavadní hodnoty a jistoty jako by se naráz zhroutily, všechny ideály jako by padly všanc zradě, která nás obklopovala ze všech stran – o hloubce tohoto prožitku svědčí bezpočet básní, jimiž reagovala na mnichovský šok česká literatura. Tak vzniká Druhá republika a v nastalé národní sebereflexi je nejsilnější hlas právě katolických intelektuálů; liberální demokraté i levice většinou mlčí, nenalézajíce slova, jimiž by mohli vyjádřit své zklamání a deziluzi z nově vzniklé reality. Zoufalé volání po jistotách, jimiž by mohl být vzkříšen demoralizovaný národ, jehož hrdinství se přes noc změnilo v bezmoc, dodalo sílu hlasu katolickým představitelům, nabízejícím řešení a východisko. Jejich východisko bylo jasné a zřetelné. Musíme přijmout mnichovský diktát jako spravedlivý Boží trest za celonárodní zpronevěru křesťanským ideálům, jimiž pohrdal český národ celých dvacet let. Za všechno může Masarykův odpor vůči katolictví, jeho „falešná filozofie realismu“ a levicové sklony společnosti, která pohrdla ve své většině národními zdroji svatováclavské zbožnosti – taková byla základní tónina katolických intelektuálních východisek, s nimiž se obrátili ke společnosti. Nejen J. Durych (*Očista duší*) či Z. Kalista (*Dny, kterými jsme prošli*), ale drtivá většina katolických intelektuálů přijala za své tento pohled na skutečnost a podle toho také jednala a vyjadřovala se. Nejen, že napadli určité jednotlivce (ducha první republiky jim zosobňoval zejména K. Čapek), ale rovněž představitele levicové avantgardy a židovské emigranty a také v podstatě celou prvorepublikovou realitu, aniž vzali v potaz, že právě ve svobodné atmosféře této republiky mohli rozvinout své mnohdy zcela mimořádné tvůrčí schopnosti. Díky druhorepublikové politické konstelaci, která byla zřetelně pravicová a s inklinací k autoritativnímu politickému systému, se dostali katoličtí intelektuálové do popředí a mohli ve své publicistické činnosti výrazně a zřetelně artikulovat své názory a postoje, aniž byli víceméně spjati se soudobou politickou mocí, to je nutné zdůraznit. (Jejich členství v Národní kulturní radě nemělo prakticky žádný mocenský dosah, protože tato instituce existovala prakticky pouze na papíře.) Odmyslíme-li si jejich invektivy a polemické výpady proti představitelům liberálně demokratických názorů, neodlišovaly se jejich programové principy od většinových druhorepublikových programových postulátů. V souladu s většinou zdůrazňovali nutnost návratu k domácím tradicím v celém kulturním prostoru, lásku k rodné hroudě (ruralismus), tradicionalismus v tom nejširším slova smyslu (A. Novák), vyzdvihování heroických rysů v české minulosti (baroko, kult světců, sv. Václav) a s tím související značný historismus, zaštitěný autoritou J. Pekaře. Zároveň zde

byl přítomen silný odpor vůči všemu cizorodému a kosmopolitnímu (avantgarda) a vůči braku v literatuře.

Jejich pohled na mnichovský diktát jako na Boží trest je inspiroval k výzvám k pokání a k nastolení nové křesťanské mravnosti – jejich výzvy, byť sebelépe míněné, však nemohly nalézt patřičnou odezvu, protože jejich étos zanikl a byl překryt oněmi invektivami vůči všemu nekatolickému; bojovná katolicita jako by překryla základní křesťanské ctnosti, jako je pokora, milosrdenství a láska k bližnímu. Musí nám být smutno, když čteme v deníku Josefa Čapka jeho poznámku z pomnichovských dnů: „Kde se ve jméně Kristově bere tolik surovosti a krvežíznivosti mezi katolickým literátským? Asi určitému typu věřících nestačí jeho krev.“ A v podobném duchu píše i J. Patočka a V. Černý.

Velmi často bývá katolickým publicistům za Druhé republiky vytýkán jejich vztah k židům, obecně se o nich uvažuje jako o antisemitech. Zde bych chtěl upozornit na jeden závažný a opomíjený fakt: židovská otázka byla opravdu velmi často reflektována v katolické publicistice (v *Obnově* a *Taku* nalézáme ne jeden trapný protizidovský epigram), ale vždy je opomíjen zásadní rozdíl mezi antijudaismem a antisemitismem rasového typu. Vztah katolických publicistů k židům byl ambivalentní: byli chápáni jako živel cizorodý, jako lidé odmítající Krista a jeho cestu ke spáse, zároveň se však muselo vycházet z premisy, že Kristus byl žid. Katolický křesťan nemůže a nesmí být antisemitou, konstatoval K. Schwarzenberg v zásadním článku *Slovo o Židech* (*Řád* 1934, č. 3) a J. Durych odsuzuje primitivní antisemitismus a obraz žida jako lichváře a píše: „Řešení tzv. židovské otázky vůbec se vymyká přirozeným lidským silám, jsouce zůstaveno výhradně Prozřetelnosti Boží“ (*Lidové noviny* 17. 3. 1936). Odkud a z jakých zdrojů vyrůstal podivně ambivalentní vztah katolíků k židovské otázce? Domnívám se, že byli ovlivněni prací L. Bloye *Spása skrze Židy*, kterou vydal a přeložil J. Florian už v roce 1911 a v níž vystoupil L. Bloy ostře proti antisemitismu v Dreyfusově aféře. Při četbě této Bloyovy práce je viditelné, že byla v mnoha směrech jakousi matricí antijudaismu českých katolíků. Bloyovo, dnes zcela samozřejmé tvrzení, že bez Izraele by nebylo křesťanství, i jeho sentence typu Panna Maria Královna židovská, jsou viditelně přítomné v argumentaci českých katolických intelektuálů při pohledu na židovskou otázku a zcela zřetelně vymezují jejich vztah k židům jako antijudaismus, a nikoli antisemitismus rasové provenience. Výjimku představuje bohužel velký český básník J. Deml, ovlivněný trapným antisemitismem Březinovým, který neváhal už za německé okupace v roce 1940 v 25. svazku *Šlépějí* napsat ostudně hanebný aforismus „Řekne-li Vám někdo, že je Žid také člověk, hned mu vyrazte čtyři zuby a zeptejte se ho, co znamená slovo Pilátovo: Ejhle člověk!“ A celý tento svazek *Šlépějí* je doslova prošpikován nechutným antisemitismem, který, byť jen na krátký čas, přiblížil tohoto velkého básníka a také kněze do blízkosti páchnoucí stoky *Árijského boje*.

V relativně krátkém období Druhé republiky se v podstatě nic z představ katolických intelektuálů nemohlo uskutečnit; i jejich korporativistické tendence zůstaly pouhou intencí bez reálného politického zakotvení ve struktuře soudobého autoritativního politického systému, který nebyl v žádném případě režimem

fašistickým. Jejich základní chybou a jistým mravním pochybením byl fakt, že pokračovali ve svém kritickém hodnocení prvorepublikové reality, aniž si dostatečně uvědomovali změnu politického a společenského paradigmatu s možností oponentury, což bylo po Mnichovu čteno a vnímáno zcela odlišně. Kontinuita katolických soudů a názorů – nikdy se nezměnil jejich odmítavý vztah ke komunismu i nacismu – nevzala na vědomí vývojovou diskontinuitu, která zcela proměnila hodnotová znaménka. Při pohledu na jejich polemiky a názory je ovšem zcela evidentní jejich nacionalismus a vlastenectví, byť se svým svatováclavským a barokizujícím akcentem lišilo od postojů Čapkových či Václavkových. Nezpochybnitelná fakta o jejich nacionalismu zároveň vylučují jejich kolaboraci s okupační mocí po 15. 3. 1939; ani jeden z významných představitelů katolických kruhů nepatřil mezi přísluhovače nacistů a kolaboranty. Kriticismus Durychův či Zahradníčkův vůči meziválečné ČSR tak, jak se bohužel projevil i za Druhé republiky, byl ovšem vítaným soustem pro komunistické propagandisty, kteří tak mohli pěstovat a vytvářet legendu o spojení katolíků s nacistickými okupanty.